

Akmýrat Gürgenli
Tarýh ýlýmlaryň kandidatý
goliarne@yahoo.jom

9-njy dekabr tragediýasyndan

**Araçägiň çekilmegi we
onuň aýlyganç netijesi**

Surat diňe bezeg üçin

Türkmenleriň bitewi bir millet bolmagyna, döwletlik derejesine ýetmeginde nähili böwetler döredildi?

Türkmenleriň bitewi bir halk/millet derejesine kämil ösüp ýetmegine döredilen esasy päsgel, uly böwet 1881-nji ýylyň 9-njy dekabrynda araçägiň bellenmegi boldy. Türkmenler haçan, taryhyň haýsy etabynda bitewi bir millet bolup, taryhda rol oýnadylar?

Dogrusy, biziň eýýamymyzdan öň 4–3-nji asyrlarda Türk ady bilen dörän uly döwletleriň bardygyny bilýäris. Türkleriň şol sandan biziň ata-babalarymyz hasaplanýan Göktürkleriň we Oguzlaryň uly medeniýet döredendigine subutnamalar diýseň köp. Ýöne olaryň arasynda belli Türkmen ady bilen uly emperiýa döretmek Seljuklara nesip etdi. Ýöne 150 ýyldan köp höküm süren Seljuk imperiýasy döwründe Türkmenleriň bitewi, kämil bir millet bolup ýüze

çykmagynda käbir böwetler boldy. Ýogsa şol döwürde amatly pursat emele gelipdi. Muña ýekeje mysal. Soltanlaryň köşgünde wezir bolup, işlän Nezam ul molk ýaly parslar Oguzlar bilen Seljuklaryň arasynda dörän duşmançylykly ýagdaýy çözmegiň deregine, oduň üstüne ýag guýýardylar. Edil şonuň netijesinde Oguzlar Mara çozup, soltan Sanjary ýesir edip alyp gidýäler. Geň tarapy Oguzlar Sanjary gündiz patyşalyk kürsüsünde oturdyp, başyna täç geýdirip, gijelerine kapasada saklapdyrlar.

Seljukly döwletiniň darmagy bilen Türkmenlere özbaşdak döwlet gurmak şansy, pursaty gaýtadan öwrülip gelmedi. Baryp 13-njy asyrdan buýana çym-pytrak bolup, dürli tire-taýpalara bölünen bu uly we taryhy halkyň başyna goňşi özbek, Buhara ýa-da Eýranyň dikmeleri agalyk sürüp geldiler.

Bitewi bir milletlik düşenjesi diňe 18-nji asyrdan biraz möwç alyp ugraýar. Biz munuň elementlerini beýik Magtymgulynyň goşgularynda ondan biraz öňräk Şeýdaýynyň setirlerinde Oguznama eserinde, Türkmen diliniň aýak astynda depelenmegine nägile bolup ýazan goşgularynda görýäris. Hatta Magtymguly: «Bir döwlete gulluk etsek», «Berkarar döwlet islärin» diýen setirlerinde bu derwaýys talaby aç-açan beýan edýär.

Ýewropada basybaljylaryň bäsleşigi Aziýa-da ýaýraýar. Britanlar Hindistany basyp alandan soň, Ruslara-da Merkazi Aziýany, has dogrusy Türküstany eýelemek kül-külüne düşýärler. Şol esasda Hazar deňziniň gündogar kenaryna ýakynlaşýarlar.

19-njy asryň 2-nji ýarymyndan başlap, Eýran şasynyň we Hywa hanynyň Türkmenlere garşy gysyşy hasam artýar. Salgytdyr paç ýygnaýan emeldarlar Türkmen halkyna gün bermeýär. Üstesine Türkmenleriň söwda ýoly bu iki güýç tarapdan gabawda saklanýar, Türkmenlere doly sanksiýa girizilýär. Hatta deňiz üsti söwda-da eýranlylar rugsat bermeýär. Soňra ruslar-da Hazar deňzinde şol sanda Aşyr adada harby stansiýalar gurup, Türkmenleriň söwda ýollaryny berk kontrol edýärler.

Türkmen topragynyň doly basylyp alynmagy we 1881-nji ýylda araçägiň çekilmegi bilen heniz bir supranyň daşyna ýygnanyp bilmedik, bir millet, bir döwlet bolmak derejesine ýetişip bilmedik Türkmenler öňküden beter pyýr-pytrak edildi.

Araçägiň demirgazygynda Türkmenistan ady bilen bir döwlet emele geldi. Ol doly özygtyýar bolmasa-da Eýranyň ýa-da Owganystanyň golastynda ýaşayan Türkmenler bilen deňeşdirlende has öňde durýardy. Türkmenistanda dil, edebiyat, taryh we ylmyň beýleki ugrularynda ösüş-özgerşikler köp boldy. Milli, edebi dil döretmek ugrunda alymlarymyz bahasyna ýetip bolmajak işler bitirdiler. Ynha meniň şu mahal öz ene dilimde ýazyp hem okap bilmegim şol beýik adamlaryň netijesi. Ýöne Eýranyň çäginde galan toprakda Türkmenleri, Tahranda oturanlar adam hasap edip gelmediler we gelmeýärler. Ýaňy ýakyna çenli Türkmenleri «göçemen ilat» diýip atlandyryýardylar. Bu ýerde ýaşayan Türkmenlere öz ene dilinde hatly-sowatly bolmak berk gadagan, indi hatta perzentlerine Türkmençe at hem dakdyrytmaýarlar. Türkmenler bilen bagly döredilen ähli kino filmlerde, romanlarda halkymyzy wagşy, gödek, dil bilmez çarwa edip görkezýärler, baryp ýatan pis şaunistik siýasatyny amala aşyryp gelýärler.

1991-njy ýylda Türkmenistan jemhuriýeti özbaşdak bolanda Türkmenleriň bitewi bir millet bolup ösmegine altyn pursat emele geldi. Dörän şu pursatdan peýdalanyp, diňe ýurduň içindäkiler däl, eýsem, eýrandyr, owganystanda ezilip, horlanyp gelyän Türkmenleriň arkasyna ýel çalyň, alnyna ak gün dogar, olaryň topraklary bolmasa-da ruhlary birleşer diýen tama ýüreklerde möwç aldy. Emma nädersiň Saparmyrat Nyýazow we orsýete baknalar bu islegi halkyň gursagynda galdyrdylar. Nyýazow özüniň garaşsyz Türkmenistana hökümrowanlyk ýyllarynda (1991-ni ýylyň iýun aýyndan tä 2007-nji ýylyň dekabrine çenli) halkymyza gan gusdurdy, ilni agzyny alartdy, ýurduň baş welaýatyna ösmek üçin deň mümkinçilik bermedi. Radio, televidniýe we metbugatda diňe özüni däl, eýsem ejesini we kakasyny-da öwdürmek öwdürdi. Beýle şahsy propaganda

diňe ýurduň içindäki Türkmenleri däl, eýsem gonşy döwletlerde ýaşayan Türkmenleri-de Türkmen metbugatyndan bizar etdi. Sovet döwründe Aşgabat radiosy ürç edilip diňlenýän bolsa indi hemmeler ondan bez bolup, başga-Türkmen bolmadyk stansiýalary diňleýärler ýa-da tomaşa edýärler.

Bularyň ählisi kloniýal döwürden, araçägiň kesgitlenmegi netijesinde dörän şum myrasyň galyndylar. Henizem Türkmenler bitewi bir millet bolmak dejesine ýetip bilmän gelýär. Henizem tire-taýpa bölünşiğine esaslanyp, «men bu, sen ol taýpadan» sözleri, düşüňjani beýnimizden çykaryp bilemizok, henizem biziň käbir «intellegentsiýamyzyň» arasynda tiraparazlyk edýänlere gabat gelinýär. Türe-taýpalariň birleşmeginden **BITEWİ BİR TÜRKMEN MİLLETİ** emele gelýär, emma bu faktora kem baha berip, tire-taýpa öň plana çykarylýar. Henizem mysal üçin Türkmenistanyň baş welaýatynda ýaşayanlarynyň arasynda berk jebişleşmek prosesine doly ýetip bolanok. Henizem basybalyjy kloniýal güýçleriniň bize galdyran bu şum myrasyndan doly dyýnyp bolanok. Tiraparazlyk biziň bir millet bolmagymyzyň önünde duran iň aýlyganç kesel. Mundan tiz saplanmak zerur. Kloniýal döwürden, ylaýta-da araçägiň kesgitlenmeginden soňra dörän bu keseli berk operatsiýa bilen bejermeli, ýogsa bu kesel bar tenimize ýaýrap ölüme alyp geler.